

TALPRA-ALLÍTÁSOK.¹

És mikor felköltek volna reggel az Azotusiak másodnap, imé Dágon az Ur szekrénye előtt, arczzal a földön fekszik vala és felvették Dágont és helyreállították ötet. 1. Sám. 5, 3.

Van a magyar-földön egy csarnok, a melyben mi philosophusok vagy legalább azok lenni akarók véleményeinket, mint inkább vagy kevésbé kifaragott avagy csak vázolt szobrokat kiállítani szoktuk. A csarnok czíme: *Magyar Philosophiai Szemle*. Nos hát én is béfurakodtam oda egy szerény adalékkal, *A philosophia fordulta* című értekezéssel. Megtörténék azonban, a mire félig-meddig el voltam készülve: t. i. egy reggel azon ébredtem fel, hogy kiállítva volt néhány szobrocskám «arczzal a földön fekszik vala», mint a Filisteusok Dágona. Hogy éppen «az Ur szekrénye (a frigy-láda) előtt»-e, következő elmélkedéseimből fog kitűnni, melyekben műveimet talpra állítani, s egyúttal a döntő csapások erejét méregetni törekszem.

Az első csapás egyik kiállító társam részéről vala, hogy *Logikámnak*, melyet egyébaránt dicsér, egy hibája az, hogy lélektani alapon épült.

Ez minden okadás, minden magyarázat nélkül *ex tripode dictum* levén, méltán meglepétt és gondolkodóba ejtett, hogy vajjon miben állhat a hibám? De aztán kérdésbe tevém azt is, hogy vajjon hiba-é?

Egy szerencsés — «csapás»-sal szemben — kapás — megma-

¹ Ezt az értekezést első ízben a M. Philosophiai Szemlének küldte be a szerző, azután kiadta az *Erdélyi Múzeum-Egylet* ez évi II. füzetében. E körülmény nem gátolhat meg minket abban, hogy a szorosán ránk tartozó értekezést ne közöljük.

gyarázom németül: *Griff* — kiségitett a bajból. — Kinyitám — irodalmi germanismussal: «felütém» — Kant Logikáját s kitanulám belőle, hogy gáncsolóm nem az újjából szopta szemrevetését, hanem egyenesen *Kant*-tól kölcsönözte, a ki azonban okát is adja állításának imígy:

«Némely logikus lélektan elveket bocsát előre (vagy teszen fel). De ilyes elveket vinni bé a logikába szintoly képtelenség, mint az erkölctant az életből meríteni. Ha az elveket a lélektanból, azaz értelmünk vizsgálásából vennők, csak azt látnók, miképp foly a gondolkodás és miképp jár el a különbféle alanyi akadályok és feltételek között; ez tehát minket csak történetes törvények ismeretére vezetne. De a logikában nem történetes, hanem okvetetlenül érvényes szabályokról van szó; nem arról, hogy miképp gondolkozunk, hanem, hogy miképen kell gondolkoznunk. A logikában nem azt akarjuk tudni, hogy milyen és miképp gondolkodik az értelem és miképp járt el gondolkodásában eddigelé, hanem azt, hogy miképp kellene eljárnia gondolkodásában. Az értelemnek helyes, azaz maga magával megegyező használására kell, hogy oktasson minket».¹

Alig tartom szükségesnek czáfolni az idézett érveket, már a mennyiben azok. Hiszen figyelmes, de elfogulatlan hallásukra vagy olvasásukra szintúgy szembe szökik belőlük a paralogismus. De mivel a nagy és méltán tisztelt philosophus tekintélye t. hallgatóim közül nem egyet megszédíthetne, elemzésöket nem mellőzhetem.

Elsőben is kétségbe vonom, hogy azok az adatok, a melyeket a logikusok tudományuk megalapítása végett a lélektanból vonnak, «elvek» legyenek. A logikusok a lélektanból tényeket vesznek és

¹ Einige Logiker setzen in der Logik psychologische Principien voraus, Dergleichen Principien aber in die Logik zu bringen, ist eben so ungereimt, als Moral vom Leben herzunehmen. Nähmen wir die Principien aus der Psychologie d. h. aus den Beobachtungen über unseren Verstand, so würden wir bloss sehen wie das Denken vor sich geht und wie es ist unter den mancherlei subjectiven Hindernissen und Bedingungen; dieses würde also zur Erkenntniß bloss zufälliger Gesetze führen. In der Logik ist aber die Frage nicht nach zufälligen, sonder nach nothwendigen Regeln; nicht, wie wir denken, sondern wie wir denken sollen. Wir wollen in der Logik nicht wissen: wie der Verstand ist und denkt und wie er bisher im Denken verfahren ist, sondern: wie er im Denken verfahren sollte. Sie soll uns den richtigen d. h. mit sich übereintimmenden Gebrauch des Verstandes lehren.

nem elveket, a mik empirikus tudományban tulajdonkép nem is léteznek. Ezeket a tényeket, mint adatokat a logika maga számára se nem teremtheti, se nem költheti, tehát másunnan kell merítenie; és szellemi tényeket honnan egyebüen, mint egyedüli forrásukból; a psychológiából? Hol van itt a képtelenség (*absurditas*, *Unge-reimtheit*)?

De biz' abban sínes, ha a «morál» az adatait — mert ismét nem «elveit» — az élettől kölcsönzi. Ez is világos magában, de fokozza világát egy 'más hasonlat: «a logikusok gáncsolt eljárása oly képtelen, mintha a természettan az elveit a természetből merítené!» Ily állításra mindenki — azt hiszem — vagy elszörnyűködnék, vagy nevetésre fakadna. A hasonlat tökéletesen talál, mert a dolog való-sága az, hogy a természettan nem elveket, hanem tényeket szed a természet folyásából, s nyomukon maga készít belőlök elveket inductio útján s aztán szabályokat, melyek épp oly okvetetlenül érvényesek, mint bármely axioma és dedukált akár állítás, akár szabály. A nehézlés (*attractio*) elve oly szent és sérthetetlen a természet-tudós előtt, mint a *principium exclusi tertii*, és a *compositio virium*, az alkalmazásakor eléfordúlható akadályok és kikötések «ellenére», szintoly biztos és szilárd szabály, mint a syllogismusnak bármely figurája.

De igazán képtelen (ungereimt) az az állítás, hogy a logika jobban tudja, miképp kelljen az értelemnek gondolkodni, mint maga a gondolkodó értelem! Mivel igazolja Logika uram a «jobbantudását»? és ha igazolni bírná, honnan venné törvényeinek parancsoló tekintélyét? Az a gyámoltalan logika, mely az értelemnek, a gondolkodásnak a szokástól, előítéletektől, érzésektől, indulatoktól, szenvedélyektől okozott tévedéseit utbaigazítani többnyire tehetetlen! Az elvont logika biztos és csalhatatlan tudomány! Legyen! De az egyénnek számtalanszor szintoly gyarló a logikája, mint az értelem.

Ha hát Kantnál jobb kezeze nincs bírálómnak, vádjá nem fog ki rajtam, a ki egyebet nem tettem, hanem csak az eszme, képzet, fogalom ismertetését vettem át a lélektanból. Mi több: a königsbergi philosophus szint azt tette, és még bővebben, mint én. Idézett tiltakozása ellenére logikája bevezetésében hosszasan s részletesen értekezik a fogalmak tiszta és zavaros voltáról, a tudás- és nem tudásról, a tudományok pedantériája- és galantériájáról, az ismeretek keletke-

zése- és tökéletességeiről. Ha ezek nem pszichologiai tárgyak, hát nem tudom, mi a pszichologia.

Sat prata biberunt, vezessük már másfelé a folyamatot.

Én a philosophia fordultáróli írt értekezésem II. fejezetében az *egonak* bensőleg közvetlenül tapasztalt voltaképi (wesentlich) tulajdonságának állítottam és mutattam ki — hivatkozva minden ép eszű ember saját tapasztalatára — az *azonosságot* (*identitást*) mint eredeti eszmét, nem pedig alkotható, dedukálható vagy indukálható fogalmat, a melyet, ha más valamiben, még magunkon kívül más «én»-ben is, fellelünk vagy lelni vélünk, léte csak ráviteles és csak következtethető.

Erre azt a megjegyzést teszi bírálóm: «ezt (t. i. hogy az *én örökké azonos és állandó tevékenység*) Brassai helyesen fejtegeti s az én-ből (bár nem látom mikép) vezeti le az azonosság eszméjét.»

Most már rajtam a sor nem látni bírálóm kifogásának sem okát, sem czélját, sem fogalmazása helyességét, sem általában igazságos voltát és a következő megjegyzéseket állítom szembe vele:

Elsőben is, mint iménti expositiómból is kitetszik, az *identitást* teljességgel nem vezetem le se az «én»-ből, se valami egyébből. Hiszen az annyi volna, mintha ezt a tulajdonságot: a legkeményebb ásvány, a gyémántból akarnám kifejtetni.

Tessék szoros értelemben venni, a gyémántból magából s nem a fogalmából, mint egy elemzett ítélet (*analyticum judicium*) praedicatumát. Ma már a gyermek is, a kinek a gyémánt értelmezését a fülébe rágták, kifejtheti belőle a «legkeményebb» praedicatumot, de az, a ki legelsőben állapította meg ezt a *syntheticum judiciumot*: «a gyémánt a legkeményebb ásvány», még nem bírta a gyémántnak adaequát fogalmát, hanem számtalan kísértmények által kellett egy új *specifica differentiával* gyarapítani értelmezését. Így vettem én az «én» tökéletlen eszméjét, mint egy tény s kimerítettem vizsgálataimmal azt a második tény, hogy az «én» azonos és még hozzá azt is, hogy az absolut azonos valaminek az «én» az egyetlenegy példája és az igazi teljes identitásnak egyetlenegy képviselője. Eljárásom annálfogva se nem «fejtegetés», se nem «levezetés», nem is akart a lenni, és így másodszor annak, a mi nincs, a «miképjét» kérdezni, rosszul fogalmazott követelés a melyre, minthogy eljárásom előadása alkalmat nem nyújtott, harmadszor, okát sem látom a kifogásnak.

Negyedszer: célját sem egyebet, mint netalán azt, hogy főlebb idézett értelmezése *prioritását* szándékozik bírálom biztosítani vele. Ezt a célt abból is vélem következtethetni, hogy az ö n t u d a t philosophiai tárgyalása történelmét vázolván, szövegében szerény adalékomat meg sem említi s nevemet agyonhallgatja. Azért ugyan össze nem veszünk, mert én biz' a prioritást bár mint *hysteron proteron*, készséggel átengedem neki, sőt köszönöttel tartozom kifogásaiért, mert talpra-állításaimban nem, ha új eszmét mondok, mert hiszen a Prédikátorként «semmi újság nincs a nap alatt», hanem ha némi méltatlanul elhanyagolt eszmét felbizgatok vagy elhomályosított igazságot deríthetek, bírálómnak tulajdonítom, mivel megjegyzéseivel alkalmat nyújtott és így Horatiusként *functus est vice cotis* (A. P. 304.)

Hanem eddigelé szellőztettem kifogásaival bé is végzi küszörűkő szerepét bírálóm

A helyett a kifent kardét kezdi meg és erős vádak csapásaival sujtja szegény fejemet, a mi engem azonban nem recriminálásra késztet, hanem igenis kényszerít erélyes önvédelemre; ámbár megengedem, hogy sem az egyik, sem a másik tudománynak igen nagy nyereségére nem szolgál, de hiszen a kicsiny is jobb a semminél.

Mindenesetre kérem, hallgassák meg a vádakát.

«*Brassai S.* — írja bírálóm — azt a tényt, hogy az *én egyszer énnek, másszor másnak — egyszer egyszerűnek, másszor sokfélének tudja magát,* helyesen látja, tudja, hogy ezen jelenségekről (az érzékletekről) közvetlen tudatunk van s hogy bár azonosságot nekik csak rávitelesen tulajdonítunk, mégis, szoros és csaknem megkülönböztethetlen kapcsolatban és mintegy összeolvadva vannak énünk létevel. De mikép lehet az azonos én egyben azonos és mégis más, ezt nem fejtette meg. Sőt a 20. lapon mondottak után attól kell tartani, hogy téves útra tér megfejtése.¹ Mert ha azt mondja, hogy *Substantia et accidens* olyforma viszonyban állanak egymáshoz, mint az «én» és jelenségei, akkor az itt² fejtegetett nehézségek labyrinthusába téved el.

¹ «Nem fejtette meg» és «megfejtése téves» ellent mondanak egymásnak. A mi nincs, arról sem egyet, sem mást nem *praedicálhatni* és a *principium contradictionis* alkalmazhatósága is megszűnik.

² Kérdem: hol? Mert hogy az «itt» mire vonatkozik, nem tudom.

³ «Változatosság mint accidensek» szerintem nem correct kifejezés. *Conjunctio conjungit* stb.

Az én = én tényéből a jelenések változatosságát, mint accidenseket³ logice nem lehet lehozni.»

Vádak ezek és nem csak vád, mert több és ott és abban is van, a hová és a mibe talán nem szándékozott rejteni bírálóm. T. i. midőn megdicsér, hogy valamint «helyesen látok» s a szövegben utána néztem, mit teszen fel rólam, hogy látok, Cleopatra jutott eszembe, a kinek egy kosár virágban vitték bé az áspist. Mert biz' én testileg kigyótól sem tartózkodnám annyira, mint szellemileg attól a — nem jellemzem — állítástól hogy az «én» maga is, más is — egyszerű is sokféle is egyszerre. Hiszen ha ezt helyeslem, akkor valóban és méltán esem az alá a vád alá, a mi philosophusra háramolhatik: a következetlenségé alá. De az engem nem érhet, miután érthetőleg megmondtam, hogy az «én»-t és «más»-t bár vékony és olykor csak nagyítóval látható, de éles határvonal választja el egymástól s philosophiai nézetemet «én» és «más» — (a mi nem az üres és csupán negatív «nem én») — dualismusa jellemzi.

No, hanem ezek úgy szólva csak feltett vádak. A nyiltan kimondottak elseje az, hogy «megfejtésem» «téves útra tér.» Ez ellen általánosan védni magamat nem bírom, minthogy világosan és teljesen megírva nincs, sem az, hogy miben áll a — (legyen lúd, ha fejér,) — «megfejtésem», sem az, hogy mennyiben «tér téves útra.» Az sincs megmondva, hogy mi az az út, sem nincs megállapítva, hogy «téves» mi több: éppen «labyrinthus». Egyebet hát ezúttal nem felelhetek hanem csak azt, hogy: *affirmantis est probare.*

De arra több kell, mint a mennyit megkisért bírálóm, midőn vádját részletezve állítólagos két botlásomat specificálja, melyek ha valóban azok volnának is, az útnak legfőlebb rögzőségét bizonyítnák, téves voltát teljességgel nem.

Az első, mint idézetemből kiolvashatni, az, hogy az «én» és jelenségei viszonyát a *substantia* s *accidensei* viszonyához hasonlítottam. Ezt elfogulatlan szem aligha botlásnak tekintené, én pedig épen nem ismerem el annak; mert hát két eset lehetvén, t. i. hogy vagy a *monismusból* vagy a *dualismusból* induljunk ki; ha az «én» és jelenségei viszonyát az elsőbb nézetből magyarazzuk, a *substantia* és *accidensei*t is abból fogjuk s azt mondjuk, hogy az *accidensek* a *substantia immanens* változásai. Ha pedig a dualismusnak hódolva a jelenségeket megkülönböztetjük az «én»-től, szintűgy el kell különítnünk az *accidenseket* is a *substantiától*. Az analogia minden esetben szembetűnő s nem «téves» nézet *hallucinatioja*.

Ha védelmem nem lenne kielégítő, oka az, hogy a vád nagyon határozatlan. Ki kellene fejezve lenni benne, hogy miben téved a hasonlításom? Mert hátha bírálóm és én nem értünk egyet a «*substantia*» értelmezésében? Nem is volna csuda, midőn a philosophia útmutatói is csaknem annyifelé nyújtják karjaikat, a hányan vannak s némelyikök maga egyedül nem egy irányt jelöl. Minden tekintetben elől jár Aristoteles, a kinek munkáiból 4—5 vagy több értelmezését is olvashatni ki a *substantiának*. Legelől, mint kategoriát állítja fel a *substantia* (οὐσία) fogalmát s azzal jellemzi, hogy sem alanyban nem létezik, sem alanyról nem mondhatni.¹ Itt hát csak formailag értelmezi a Lyceumi tanító az illető fogalmat. Metaphysikájában és más munkáiban a *substantia* hol a maradandó (permanens, das *Beharrende*) valami, a mi csak a vele vagy rajta történőkben (πράξεις) változik; hol «jelleg (typus)»; hol «az anyag»; hol «a természet», hol «mindkettőjök *productuma*.» Azért is mondja negative, hogy az egyáltalános (*universale*) nem lehet *substantia*; másszor meg azt, hogy «a *species* inkább lehet *substantia*, mint a *genus*.» Tessék választani. Középkori tanítványai, a scholasticusok, a «rejtett tulajdonságok» (*qualitates occultae*) burka alatt tapogatták. Cartesius két *substantiát* ismer: az Istent, mint tökéletes és merőben független lényt és a tőle függő gondolkodó lényt: az embert. Spinoza a pantheismusa, a kettő közül természetesen csak az elsőbre ruhazza a *substantia* nevet. Vele tart Schelling is, midőn azt állítja, hogy *substantia* és *absolutum* azonos egyet tesznek, a minék ellenében Hegel azt, hogy azok bizony különböznek. De hogy aztán mi szerinte a *substantia*, azt az ő dialektikájából világosan és határozottan kiolvasni nem bírom. Leibnitz a szóban forgó fogalom lényegének «cselekvő erő» (*thätige Kraft*) nevet adott, s egyszersmind számtalan *substantiák* létét ismerte el, melyek minden dolgok és lények elemei, s az ő philosophiai rendszerében *Monas*-ok (Monades) nevét viselik. Locke a Leibnitz-féle eszme realitását s a *substantiát* egy, magában ismeretlen valaminek állítja, a mely bizonyos tulajdonságok viselője (*substratum*). Herbart egyeztetni akarja kettőjök véleményét s midőn az utóbbi bölcselővel kezdet fogva a *substantiát* praedicatumok ismeretlen subjectumának tartja, az előbbinek a véleményében osztozik annyiban, hogy a *substantiakat* vég-

¹ Οὐσία ἐστὶν ἡ χωριώτατά τε καὶ πρώτη καὶ μέγιστα λεγομένη ἢ μῆτε καθ' ὑποκειμένου τινὸς λέγεται μῆτ' ἐν ὑποκειμένῳ τινὲ ἐστίν. Arist. Kateg. 5.

telen számuaknak s megannyi realitásnak állítja. Kant Aristoteles egyik nézetét kirekesztőleg pártolván a *substantiát* csak is kategóriának, a viszony-csoport egyikének — a más kettő a *causalitas* és a kölcsönhatás (*Wechselwirkung*) levén — nyilvánítja. De az ő «kategorija» csupa forma: képből szólva bizonyos alakú üreg, melybe ha bármi olvasztott anyagot öntenek, ez az üreg alakját magára ölti s ideig-óráig állandósítja. Kant szerint hát a *substantia* nem valóság (reale), de nem is mondja meg, hogy mi, mert «a kategóriákat egyáltalában nem definiálhatni» (Proleg. S. 137). A «*substantia*» tehát — többel szaporítható idézeteink szerint — egyik bölcselőnek anyag, a másiknak határozatlan valami (izé = Ding), a harmadiknak erő, a negyediknek isten, az ötödiknek az *absolutum*, a hatodiknak ismeretlen alany stb.

No már a vélemények ilyes labyrinthusában ha el is tévedtem volna, nem lenne csuda. De biz én azt, míg bizonyítva nem lesz, nem ismerem el. Hasonlításomnak téves vagy pláne hamis voltát pedig megbizonyítani legalább is bajos lesz; mert, lám, a felhozott vélemények legnagyobb részével nem ellenkezik. Sőt, mivel abba a formális jellemzésbe, hogy a *substantia* maradandó, *accidensei* változók, a philosophusok kivétel nélkül mindnyájan belé egyeznek, én pedig az «én»-ről és jelenségeiről az ont állítom, jogosúlnak tartom magamat azt vádolni tévedéssel, a ki hasonlatomat tartja annak.

Bocsánatot kérek a hosszadalmas kitérésért. Mentsen ki az a körülmény, hogy a *substantia* mivolta az alapkérdése minden philosophiai rendszernek és iskolának Thalestól és Buddhától fogva a mai napig.

A második botlás vádját ezek a szavak foglalják *implicité* magukban. «Az én = én tényéből a jelenségek változatosságát nem lehet lehozni». — «Én mondom azt!» (szilágysági szokott kifejezése a helybenhagyásnak) és hogy én oly chimaerai vállalatot kísértettem volna meg, az ellen tiltakozom. Hisz a követelt kiinduló pont «én = én» nem egyéb egy üres egyenletnél, melynek se realis, se transcendes értelme nincs; hogy lehetne hát a semmiből kihozni valamit? Ha pedig az «én» eszméjét akarja tenni, ismét előbbi védelmemre térek vissza, mely szerint az «én»-t és jelenségeit két külön dolognak állítván, egyikből a másikat kihozni nem akarhattam; úgy-hogy engemet a második botlással sem lehet vádolni.

Mindezek szerint én a Dágonomat a bírálóm szekrényével szem-

ben talpra állítottam. Hogy talpon marad-é vagy egy más reggel ismét arcczal borulva találok, az a jövődő titka, mely hogy keblében mit rejt, mivel «*Davus sum, non Oedipus*», nem fürkészem, hanem elvárom nyugodtan a kimenetelt.

Mert én azzal tartok, hogy: *Opinionum commenta delet dies, naturae judicia confirmat.* — De azt is hiszem, hogy a ki a tényeket gyűjti és viszonyaikat vizsgálja, közelebbről lesi a «természet döntvényeit», mint philosophiai csillogó rendszerek bármily elmés alkotói.

Brassai.